ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 101, Şubat 2020, s. 358-371

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.39925>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
27.11.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.02.2020

Arş. Gör. Hacer SAĞLAM
Kafkas Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı
ediybe@gmail.com

MOTİF VE MAZMUN ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Öz

Yaygın olarak halk edebiyatı sahasının bir terimi olarak bilinen “motif”, son yıllarda divan edebiyatının tahkiyevî eserleri olan mesnevîler için de söz konusu edilmeye başlanmış bir kavramdır. Ancak mesnevîler üzerinde yapılan incelemelerin bir parçası olan motif araştırmaları, halk edebiyatı sahasında olduğu gibi kapsamlı ve metodik çalışmalar olmaktan uzaktır. Bunda, motifin masallar bünyesinde ortaya çıkmış ve diğer halk edebiyatı mensur eserlerine ait inceleme sahası oluşturmuş bir kavram olması yanında, gelenek içindeki divan edebiyatı tahkiyevî eserlerinin nazımla kaleme alınma temayülünün tesiri de söz konusudur. Diğer yandan, manzum eserlerin önemli yapı taşları olan klişeleşmiş sembol manasındaki mazmunlar; sıradışılık, en küçük unsur olma, geleneksellik vd. bakımlardan motif ile benzerlik taşımaktadır. Motiflerin tahkiyevî eserleri oluşturması gibi, mazmunların da manzum eserleri oluşturması, motif ve mazmunun farklı tür ve şekildeki eserlerin aynı işlevli kavramları olduğu algısını güçlendirmektedir. Bu durum, motif ve mazmunun birbirleri ile aynı mı, benzer mi ya da birbirlerinden tamamen farklı mı olduğu yönündeki soruları gündeme getirmektedir. Bu makalede, “Motifler sadece mensur eserler için mi söz konusudur?”, “Mazmun, motifin manzum edebî eserlerdeki karşılığı mıdır?”, “Motifler mi mazmunu, mazmunlar mı motifi oluşturur?”, ... soruları ile bu iki kavramın birbirleriyle ilişkileri, benzerlik ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: motif, mazmun, mensur, manzum, divan edebiyatı, halk edebiyatı.

A COMPARISON ON MOTIF AND POETIC THEME

Abstract

The “motif”, commonly known as a term in the field of folk literature, is a concept that has begun to be mentioned for mesnevi who have been working on divan literature in recent years. However, these studies, which are part of the studies on mesnevi, are far from being comprehensive and methodical researches, as in the field of folk literature. In addition to this, the motif has emerged in the context of fairy tales and has created a field of study of other folk literature prose works, as well as the effect of the tendency to dictate the works of divan literature within tradition. On the other hand, poeticals in the meaning of stereotyped symbol, which are important building blocks of poetical works, are similar to motif in terms of unusualness, being the smallest element, traditionalism and so on. Just as the motifs form the arbitrary works, the poetical and poetical works strengthen the perception that the motif and poetical works of the same type and shape have the same functional concepts. This raises questions about whether the motif and poetical are the same, similar, or completely different from each other.

Keywords: motif, poetic theme, prose, poetry, divan literature, folk literature

Giriş

Halk edebiyatı mensur ve divan edebiyatı manzum eserleri bağlamında kullanılan “motif” ve “mazmun”, içinde bulundukları metinlerin oluşumunu sağlayan önemli yapı taşlarıdır. Motiflerin olay örgülerini oluşturan temel unsurlar olması ve mazmunların beyti meydana getirme işlevi, bu iki kavramın farklı şekil ve türdeki eserlerin temel unsurları olduğuna işaret etmektedir. Bugüne dek yapılmış tanım ve tariflerle belli koşullar barındırdığı ifade edilen motif ve mazmunun ortak öğeler içerdiği görülmektedir. Bu nedenle, benzer ve farklı cepheleri dikkate alınarak bu iki terimin mukayesesinin ve aynı metin bağlamında yer alabilme imkânının sorgulanmasına lüzum görülmüştür. Bu mukayesenin yapılabilmesi için, motif ve mazmunun bugüne dek belirlenmiş çerçevelerinden bahsetmek gerekmektedir.

Motif Nedir?

Latince “move”, “motivus”; hareket edebilme” (Partridge, 2006: 2057-8) kökünden gelen *motif*, Cuddon’a göre, edebî eserin anlam ve temasının bir parçası, aynı zamanda dominant bir inanıştır. Bu anlam ya da inanın vurgusu, genellikle tasvir veya dilsel ögenin tekrarı ile gösterilir (Aktaran: Taghizadehzonuz, 2016: 21). Dünya halk edebiyatında ise motif, masalların özünü oluşturan ortak unsurlar olarak kabul edilir. Motifin temel anlamının hareketi ve işlevi kasdetmesinden olsa gerektir ki Türk halk kültüründe, görsel sanatlara, işlemelere ait temel unsurlar da hareketliliğin ve canlılığın bir ifadesi olarak “motif” diye adlandırılır. Nitekim “*yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerden her biri*” (TDK, 2019) şeklinde TDK sözlüğünde yer alan “motif”, ilk olarak görsel sanatlara ait bir terim olarak tanımlanmıştır. Motifin bu anlamda, Türk halk kültüründeki görsel sanatlara ait yaygın kullanımı, edebî eserler söz konusu olduğunda biraz daha muğlak hale gelmiştir. Bu nedenle, bu alandaki araştırmacılar, motifi görsel sanatlardaki terim anlamı ile değil, masallardaki “olayların

nedeni” anlamı ile ele alındığını vurgularlar. Hatta nakışta, resimde ve mimarideki motif kavramı ile halk nesrindeki motif kavramı arasında epeyce farklılıkların olduğunu altı çizilir (Alptekin, 2007:289).

TDK sözlüğünde, “*kendi başlarına konuya özellik kazandıran öğelerin her biri*” (TDK, 2019) şeklindeki tanım, motifin edebî anlamı olarak ikinci ve “*bestenin bir parçasına çeşitli yönlerden birlik sağlayan belirleyici küçük birim*” (TDK, 2019) tanımı, motifin musikiye ait üçüncü anlamı olarak kaydedilmiştir. Tüm bu tanımlarda dikkati çeken husus, motifin “bir bütünü meydana getiren anlamlı en küçük birim” işlevine sahip olmasıdır. Dolayısıyla motifler, ister bir görsel sanatın *bezeme oluşturan ögesi*, ister bir işitsel sanatta *bestenin en küçük birimi*, isterse edebî sahada *hikâyenin en küçük unsuru* olsun, neticede, kendi başlarına anlam ifade eden, bir bütünün küçük, canlı parçalarıdır. Motifin temel anlamının da esasen bu anlamdan farklılaşmadığı, yer aldığı her sahada, nedeni oluşturan öge olması nedeniyle “çekirdek unsur” olduğu anlaşılır. Öyleyse motif, resim ve mimarideki “bütünü oluşturma” fonksiyonunu, edebî sahada da icra eden bir kavram olarak kabul edilebilir.

Halk edebiyatı sahasına ait bir terim olarak araştırmacılar tarafından izah edilmeye çalışılan motif, “*mitoloji, masal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türlerde, yaşama gücüne sahip en küçük ögeye verilen ad*” (Kaya, 2007:532) şeklinde tanımlanır. Ayrıca, “*hikâye etmenin en küçük unsuru*” (Alptekin, 2007:289) ya da masalların motif derleyicisi Stith Thompson’ın ifadesiyle “*masalın gelenekte ısrar edici güce sahip en küçük unsurudur. Bu gücün yanı sıra, alışılmamış ve göze çarpıcı oluşuyla da dikkati çeker*” (Şimşek, 1990:185).

Motifin, ortaya konmaya çalışılan bu farklı izahlarının temelinde, araştırmacıların motif için farklı belirleyici şartlar tespit etmiş olmaları yatmaktadır. Bu şartlar için, kimi en küçük öge olma, kimi mütekerrir, dolayısıyla geleneksel veya evrensel olma vasfını, kimi canlılık, kimi ise olağanüstülük özelliklerini önde tutar. Thompson’ın, “*masalın gelenekte ısrar eden, alışılmamış ve dikkat çekici en küçük unsur*”¹ tanımına göre motifin ilk şartı, geleneksel kodlar barındıran, dolayısıyla bir eser içinde veya farklı eserlerde kendini daima hatırlatan öge olma vasfıdır. Motifin en küçük unsur olması ikincil; alışılmadık ve dikkat çekici olma vasfı üçüncül şart olarak görülmektedir. Thompson’ın;

a. **Kahramanlar**: Tanrılar veya olağanüstü hayvanlar, cadı, dev gibi olağanüstü yaratıklar,
b. Olaylarda fon olarak fonksiyon icra eden **nesneler**: Sihirli objeler, olağanüstü adetler, tuhaf inançlar...

c. **Olaylar** (Kaya, 2007: 532).

şeklinde üç başlık altında tasnif ettiği motiflerin en küçük unsurlar olduğunu ifade eden bir maksadı, motiflerin olayları oluşturan ve olay örgüsünün devamını sağlayan “çekirdek unsurlar” olmalarıdır. Kahramanlar ve nesneler, olayları oluşturan “öz”ler ve birden fazla elementten oluşmayan tek, tekil unsurlardır. Bununla birlikte olaylar; özneler ve nesnelere ayrıştırılabilen unsurlardır. Leyla ve Mecnun mesnevisinde, bilge karga **kahramanlara**; Kays’ın dünyaya gelmesi için gerekli olan “sihirli elma” **nesnelere** örnek gösterilebilir. Ancak, “gurbete çıkma” motifi, kahraman ve mekân unsurlarını, “av esnasında karşılaşma” motifi ise hem avlanma eylemini hem de en az iki kahramanı içeren **olaylardır**.

Thompson, kahramanlar, olaylar ve nesneler temelinde ele aldığı motifleri, ait oldukları grupları dikkate alarak sınıflandırmıştır:

¹“A motif is the smallest element in a tale having a power to persist in tradition. In order to have this power it must have something unusual and striking about it” (Thompson, 1955-1958:415).

- A. Mitolojik Motifler
- B. Hayvan Motifleri
- C. Tabu Motifleri
- D. Sihir (Büyü)
- E. Ölüler
- F. Olağanüstülükler (Harikuladelikler)
- G. Devler
- H. İmtihanlar
- İ. Bilge ve Aptal
- J. Aldatmalar
- K. Şansın Tersin Çevrilmesi
- L. Geleceği Belirleme
- M. Şans ve Kader
- N. Toplum
- O. Ödüller ve Cezalar
- P. Tutsaklar (Esirler) ve Kaçaklar
- Q. Anormal Zulümler
- R. Cinsiyet / Evlilik
- S. Yaşamın Tabiatı
- T. Din
- U. Karakter Özellikleri
- V. Mizah
- W. Çeşitli Motifler (Thompson, 1955-58).

Edebî bir terim olarak motif, modern anlatı türlerinden özellikle romanlarda da “leitmotif” olarak karşımıza çıkar. Yazarın, konuyu oluştururken okuyucunun dikkatini çekmek maksadıyla eser boyunca bilinçli ve ısrarlı şekilde tekrarladığı, içinde bulunduğu bağlamda ilgi çekici, bağlantılar demeti içinde metne bilişsel, duygusal ve yapısal etkide bulunan, sembolik veya düz anlamlı bir şekilde var olan öğeler olarak adlandırılır. Tema, karakter veya sözel bir model olarak var olabileceği ifade edilen edebî motif kavramına, Freedman detaylı bir çözümleme getirir. Motif ile leitmotif birebir aynı manaları içeren kavramlar olmasa da Freedman’ın analizleri, bu iki terim arasında epeyce yakınlıklar olduğunun fark edilmesini sağlar. Müzikten edebiyata geçmiş bir terim olan leitmotif de motif gibi, eser boyunca tekrara dayanan ve sembolik olabilen, geleneksel veya evrensel küçük unsurlar olmaları ve bağlantılar sınıfı ile ortaya çıkmaları vd. bakımlardan, halk edebiyatı tahkiyevî eserleri için dile getirilen motif terimi ile aynılık gösterir (Freedman, 2009: 123-31; Vogel, 2010:5)

Neticede, edebî bir terim olarak motif; olayın ve olay örgüsünün sağlayıcısı, kolektif şuur veya şuuraltı özellik taşıyan, dikkat çekici veya olağanüstü, eser içinde, varyantlar ve/veya diğer tahkiyevî eserlerde tekrarlanan açık ya da sembolik olan çekirdek unsur veya çekirdek unsurlardan oluşan tekil olay/lardır, denebilir.

Motif ve Tahkiyevî Anlatım

Vakaya bağlı eserler olan tahkiyevî anlatımlar, edebiyat teorisyenlerince üç temel tür olarak tespit edilen destan, tiyatro ve şiirden biri olan destanlara dayanır. Çoğu manzum olmakla birlikte, manzum-mensur örneklerine de rastlanan destanların birer anlatı ve özellikle uzun öykülü eserler olmaları ayırıcı vasıflarındandır. Destanların manzum veya manzum-mensur olabilen biçimsel farklılıkları, onların muhtemel vakaları yansıtmaya özelliğini etkilemez. “*Tarihçiyle ozan arasındaki fark, birinin dizelerle ötekinin düzyazıyla yazması değildir. (Herodotos’un yaptığı dizelere dökebilirsiniz; dizeli ya da dizesiz yine Tarih olarak kalacaktır); aralarındaki fark, birinin gerçekten olmuş, ötekininse olabilecek şeyleri anlatmasıdır*” (Aristoteles, 2010: 40). Aynı şekilde, eserin, manzum veya mensur oluşu, onun yukarıda adı geçen temel türlerden birine ait olup olmadığı sorusunu doğurmak için tek başına yeterli değildir. “*Modern edebiyat teorilerinden birçoğu, nazım-nesir ayrımını bir yana bırakarak hayal gücüne dayalı edebiyatı (...) hikâye (roman, küçük hikâye, destan), (manzum ya da mensur) tiyatro ve (merkezinde eski zamanların “ lirik şiir”ine benzer şiirlerin yer aldığı) şiir şeklinde ayırma eğilimindedir*” (Weltek ve Warren, 1948:267). Neticede edebî tür dendiğinde anlaşılması gereken, eserin muhtevasıdır. Bununla beraber, genel olarak duygu durumu aktaran anlatımların nazım, vakaya dayalı anlatımların nesirle ifadesi yaygınlaşmıştır. Bunda, vakaya bağlı anlatımların daha ziyade zihnî, duygu durumu aktaran anlatımların ise kalbî olmasının etkisi vardır.

Anlatmaya dayalı edebî eserlerin ilki olarak bilinen destanlardan sonra, tarihî seyir içerisinde toplumların yerleşik hayata özgün tecrübe ve muhayyilelerinin yansımaları olarak masal, efsane, halk hikâyesi² gibi daha rafine edebî türler doğmuş, modern edebiyatta da tahkiyevî anlatımlar yerini hikâye ve romana bırakmıştır³. Klâsik Türk edebiyatında, XIII. y.y’da, Dânişmendnâme, Battalnâme gibi destanî mensur hikâye örneklerinin yanı sıra, dinî kaynaklı Yusuf u Züleyha konulu manzum hikâyeler de görülmeye başlanır (Levend, 1968: 72). “*Saray hayatının gelişmesi, İran edebiyatının sürüm kazanması, saray çevresinde toplanan şairlerin bu etki altında eserlerini kaleme almaya başlamalarıyla, hikâye türü genişler ve divan edebiyatındaki hikâye, halk hikâyesinden ayrılır*” (Levend, 1968: 72). XIV.y.y.’la beraber, İran etkisi sebebiyle tahkiyevî anlatımların mesnevî nazım şekli ile tertip edilmeye başlandığı görülür. Farsça ve Arapça edebiyattan yapılan tercümeler bu eserlerin ilk örneklerini oluşturur.

Tahkiyevî anlatımlar, halk edebiyatının masal, efsane türlerinde nesir, destanlarda nazım veya halk hikâyelerinde olduğu gibi nazım-nesir şeklinde dile getirilmiştir. Destan ve halk hikâyelerindeki tahkiyevî kısımlar genellikle nesir, duyguların ve diyalogların dile getirildiği kısımlar zaman zaman nazım ile ifade edilir. Anlatıcı, halk hikâyesinin aralarına asıl hikâyeden bağımsız olarak “karavelli” denilen kısa hikâyeler katar (Kasap, 2018:83-89). Destan ve halk hikâyelerinin bu özelliği, Klâsik Türk edebiyatının mesnevîlerini andırır. Mesnevîlerde, olayların anlatıldığı bölümler, mesnevî nazım şekli ile kahramanların dilinden duyguların ifade edildiği kısımlar ise gazel, murabba veya mesnevî dışındaki bir nazım şekli ile dile getirilmiştir⁴. Şair,

² “16. yüzyıldan sonra destanların yerini alan halk hikâyeleri, o gelenekten de pek çok şeyleri miras aldı. ... hikâyeye kendini katan anlatıcı, gelenek ve inançlardan hikâyeye motifler katar” (Kasap, 2018:84-85).

³ “İnsan cemiyetleri içinde, söz sanatları istiklal kazanmaya başladığı andan itibaren “anlatıcı” çeşidinden iki edebî nevi görürüz. Biri destan, biri de masaldır” diyen Boratav, hikâye ve romanın başlangıcını destan ve masallara bağlar. Boratav’a göre, Türk hikâyeciliğinin esasını teşkil eden kaynaklar dört kısımdan oluşur: 1. Sözlü veya yazılı masallar 2. Arap edebiyatı etkisi ile oluşturulan mensur kahramanlık eserleri. 3. Halk hikâyeleri 4. Meddah Hikâyeleri”. (Boratav, 1982:304).

⁴ Mesnevîlerin özelliği, içinde gazel, kaside gibi farklı şiir kalıplarına yer verilmemesi iken bu konudaki ilk yenilik Farsça edebiyatın şairi Ayyûkî’ye aittir. Ayyûkî’nin XIII. Yüzyılda Varaka ve Gülşah adlı eserine

bu gazel noktalarında kahramanların psikolojilerini tasvir eder ve böylece okuyucu onların reaksiyonları hakkında bilgi sahibi olur (Turan, 2017: 259). Ayrıca, klasik edebiyat mesnevilerinde, şairler zaman zaman eser içinde bağımsız kısa hikâyelere de yer verirler⁵.

Halk hikâyesi, masal ve efsane türlerinin kısa öykülü, destanların ise aksine uzun öykülü anlatılar olduğu bilinmektedir. Klâsik edebiyatın tahkiyevî mesnevîleri de bilindiği üzere destanlar gibi uzun öykülü eserlerdir.

Destan çağının sona ermesi, masal türünün yaygınlaşmasının ardından Fars ve Arap etkisinde, manzum kaleme alınma temayülünün görüldüğü klâsik devir hikâyelerinde, şairlerin tahkiyevî anlatılara mahsus özellikleri mesnevîlere derc ettikleri fark edilir. Örneğin; Leyla ve Mecnun mesnevisinde kahramanların realist kişiler olduğu hissi uyanmaz. Mekân olarak, Leyla'nın mahallesi, Mecnun'un sığındığı mağara, çöl, Mecnun'un evi gibi muhayyel yerler geçer. Zaman, Mecnun'un okula başlama yaşı gibi özel bilgiler verilmesi dışında üzerinde durulan bir unsur olmaz. Divan edebiyatı mesnevîleri, bu anlamda, destan, masal, efsane ve halk hikâyesi özelliklerini bünyesinde taşıyabilen eserlerdir⁶.

Destanların çoğunlukla manzum şekilli olmasına rağmen, zaman içinde gelişen vakaya dayalı anlatı türlerinin mensur olması, motiflerin mensur anlatılara özgü bir tahlil tekniği olduğu algısına sebep olmaktadır. Motiflerin mensur eserlerle bağdaştırılmasının bir nedeni de “motif” kavramının masallar bünyesinde ortaya çıkmış bir kavram olmasıdır. “(...) *Motif, sözlü edebiyattaki peri masallarını ve hikâye parçalarına ayırarak inceleyen Finli halkbilimcilerden alınmıştır*” (Wellek ve Warren, 2011: 254). Oysa olay örgüsünün çekirdek unsurlarını ifade amacıyla kullanılan “motif”, eylemlerin nedeni olarak vakaya bağlı anlatı türlerinin tamamını kapsayıcı mahiyette bir kavramdır. Başlangıçta masallar bağlamında dile getirilmiş olsa da zamanla diğer edebi türler için de inceleme sahası oluşturmuştur. Mensur eserler olan masallar dışında, tahkiyevî eserlerin temeli, çoğunlukla manzum olan destanlar ve destanlardan sonra oluşan türler olan halk hikâyeleri de motif merkezli çalışmalara dâhil edilmiştir.

Klasik Türk edebiyatında ise, tahkiyevî anlatımların nesrin yanı sıra, nazım ile dile getirildiği bilinmektedir⁷. Bu tür eserlerin örnekleri olan mesnevîler, Klasik Türk edebiyatı geleneğinin anlatı türlerine olan ihtiyacını karşılayan ürünler olarak kabul edilegelmiştir. Leyla vü Mecnun, Ferhad ü Şirin, Yusuf u Züleyha vb. mesnevîler, bu türün örneklerinden olarak çeşitli masalsı, destansı özellikleri de bünyesinde barındıran eserlerdir. Klâsik edebiyatın mesnevîleri halk edebiyatı anlatı örneklerinde olduğu gibi, dinî kaynaklardan, gelenekten, sosyal hayattan izler barındırır. Halk edebiyatı ürünlerinde tespit edilen motif örnekleri, klâsik edebiyatın mesnevîle-

dahil ettiği gazeller Hüsrev-i Dihlevî'nin dikkatini çekmiştir. Şair, Kır'anü's-sa'deyn adlı mesnevisinde, Ayyûkî'nin getirdiği yeniliğe ek olarak kasidelere de yer vermiştir. Bknz.: Mustafa Çiçekler, Mesnevî, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, 2004, Ankara, s.320-322.

⁵ Türk edebiyatında genellikle mevlidlerin sonunda, Dâstân-ı Geyik, Dâstân-ı İbrâhim Edhem, Uğru Destanı, Hatun Destanı, Kısas-i Mukaffâ' gibi eserler örnekleri bulunur. Bknz.: İsmail Ünver, Mesnevî (Türk Edebiyatı), 2004, Ankara, C.29, s.324. Aynı durum, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde de görülür. Şairler, hikâye akışı içinde, konuyu yarıda bırakarak olay örgüsüne uygun kıssalara yer vermişlerdir.

⁶ Geniş bilgi için bknz.: Ağâh Sırrı Levend (1968), Divan Edebiyatında Hikâye, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara Üniversitesi, Ankara; Hasibe Mazioğlu, Eski Türk Edebiyatında Hikâye, Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi-No 1, Ankara, s.19-36; Yekta Saraç, Divan Edebiyatında Hikâye, Hece, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı Eklerle-3, Mayıs 2018, S. 46/47, s. 77-82.

⁷ İran edebiyatının Divan (Klasik Osmanlı) şiiri üzerindeki yoğun tesiri bu şiir kavramına dâhil olan ve hikâye olarak gösterilen mesnevîlerde de kendisini kesafetle gösterir. Divan edebiyatında hikâye kavramının ilk akla getirdiği örneklerin mensur hikâyelerden ziyade mesnevi oluşu bu açıdan mühimdir. Bknz.: Yekta Saraç, 2018: 77-82.

rinde yer alsada almasada bu eserlerin barındırdıkları motifleri saptamak klâsik edebiyatın tahkiyevî eserlerinin bina edildiği temellerin mesnevîlerdeki ayağını görmek açısından önemlidir. Bu nedenle, tahkiyevî mensur eserler bünyesinde gerçekleştirilen motif inceleme çalışmaları, kendine has bir metotla, divan edebiyatı mesnevîleri için de geçerli olmalıdır. “*Motif ve anlatım yolları her devirde farklılıklar gösterir*” (Wellek ve Warren, 2011: 255). Aynı devirde kalem alınmış anlatıların halk veya klasik edebiyat gibi iki farklı mecrada da olsa ortak motifler barındırmaları beklenir; ancak büyük oranda İran ve Arap Edebiyatı ile etkileşim içerisinde olan mesnevîlerin, daha çok bu edebiyatlara özgü motifler taşımaları da kaçınılmazdır. Elbette, bu eserlerdeki motiflerin kaynağı, klasik edebiyat mesnevîlerinin tümü üzerinde yapılacak bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkacaktır.

Motif ve Mazmunun Ayırıcı ve Ortak Özellikleri

Tahkiyevî mensur eserlerin motiflerden meydana gelmesi gibi, manzum eserlerin de mazmun(lar)dan oluşması, motif ve mazmunun farklı şekildeki eserlerin aynı işlevli kavramları olduğu algısına yol açmaktadır. Terimlerin tam olarak ayırımına varabilmek için tanımları hususunda herhangi bir muğlaklık bulunmaması gerekir; ancak motif kavramının çerçevesi bugüne dek araştırmacılar tarafından yeterli görülebilecek bir ölçüde çizilmiş olsa da mazmun konusundaki tartışmaların tam bir netlik kazandığını söylemek güçtür. Bu nedenle, motif ve mazmunun karşılaştırması yapılırken mazmun kavramını sınırları tam olarak çizilmiş bir kavram olarak ele alma sorunu vardır. Kavramın karşılığındaki bu belirsizlik karşılaştırmayı da güç kılacağından mazmun tanımına yeni bir ekleme yapılmaksızın bugüne dek verilen anlamları ışığında, motif ve mazmunun benzerlik ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Divan edebiyatı araştırmacıları tarafından manası belirlenmeye çalışılan mazmunun tam olarak ne olduğu konusundaki tartışmalar çeşitli tanımlarla karşılaşılmasına yol açar. Bunlardan birincisi, beyitteki kelimelerle işaret edilen, beytin içine gizlenmiş anlamdır. Mazmunun bu tanımı Ali Nihad Tarlan tarafından şöyle ifade edilir: “*Bir şeyi, o şeyin vasıflarını veya o şeyi tedaî ettirecek kelime ve kavramları zikrederek bir ibarenin içinde gizlemektir*” (Çavuşoğlu, 1984: 205). Bu tanıma göre mazmun, beyitte ifade edilmeyen, ancak okuyucunun anlaması beklenen örtülü manadır.

Genel olarak mecaz, açık istiare ve telmihlerin de mazmun olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir⁸. Nitekim “*açık istiarelerin kalıplaşmış olanları mazmun olarak kabul görmüştür*” (Mengi, 2010: 6). Zamanla “mazmun” kelimesine yüklendiği söylenen bu anlama göre, ifade edilen kelime, başka bir manayı çağrıştırması bakımından mazmundur. Buna göre, kalıplaşmış semboller de *mazmun* kelimesinin ikinci bir karşılığı olarak kabul edilegelmiştir⁹.

İslam Ansiklopedisi “Divan Edebiyatı” maddesinde, “*motiflerdeki, biri söylenince ötekilerin de zihinde ve ifadede onun ardı sıra hazır bulunduğu bu bağlı unsurlar ‘mazmun’ denen şeyi*

⁸ Araştırmacılar tarafından, klişeleşmiş remiz manasındaki mazmunun, mecaz-ı mürsel, istiare, teşbih ve telmih gibi edebî sanatlar içeren kelimelere de karşılık gelebileceği ifade edilir. Bknz.: Mengi, 2010: 58-59; Demirel, 2002: 117:142; Pala, 2007: 403-409.

⁹ Geniş bilgi için bknz.: Mehmet Çavuşoğlu, Mazmun, (Ankara: Türk Dili, S. 388-89, 1993); Haluk İpekten, Divan Şiirinde Mazmunlar (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1993); Mine Mengi, Divan Şiiri Yazıları, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2010); İskender Pala, Mazmunun Mazmunu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 399-402; Ahmet Hamdi Tanpınar, 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2003; Özer Şenödeyici, Mazmun Beyanındadır: Klâsik Türk Şiirinde Mazmun Arayışına Katkılar, (Journal of Turkish Language and Literature Volume:4, Issue: 4, 2018), 1047-1070; M. Esat Harmancı, Mazmunun Yolculuğu, (İstanbul: Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 27, 2012), 125-142; Şener Demirel, Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme (Ankara: Bilig Dergisi, S. 21, 2002), 117:142.

meydana getirir. Motiflerin bünyesinde mevcut bağlı unsurlar arasındaki belirli ve değişmez münasebeti ifade için mazmun terimi kullanılmıştır” (Akün, 1994:422) cümleleri yer alır. Tanımda, mazmunun, A.N.Tarlan’ın tarif ettiği şekilde, beytin ardındaki gizli mana olduğu belirtilir. “Bir şeyi, o şeyin vasıflarını veya o şeyi tedarik ettirecek kelime ve kavramlar...” (Çavuşoğlu, 1984:205) tarifindeki “vasıflar” ile “kelime ve kavramlar”, Ö.F.Akün’e göre birer motiftir. Cümlede, mazmunu izah için motif kavramından faydalanılmıştır; ancak buradaki motif, elbette, edebî bir terim olan *motif* anlamında değil, temel anlam olarak bütünü oluşturan bağlı unsurların her biri karşılığındadır. Motiflerin oluşturduğu bu bağlılık, aynı hedefi, mazmunu işaret eder. Bu durumda mazmun, beytin üzerine kurulduğu mana, motif de o manaya giden yoldur. İstiareli ve mecazlı ifadeler anlamındaki mazmunlar da burada -eğer varsa- “beytin ardında saklı, ifade edilmemiş” mazmunu oluşturan motifler olarak adlandırılır¹⁰.

Kendi içerisinde anlam bütünlüğü olan bir beyit, tahkiyevî bir eser gibi tamamlanmış bir yapı olarak kabul edilirse motif ile -klişeleşmiş remiz anlamındaki- mazmun birbirinin muadili kavramlar sureti ile ortaya çıkar. Bu durum, motiflerin hikâyeyi kurması gibi, mazmunların da beyti kurması anlamına gelir. Ancak, birinci manadaki mazmun; “beytin ardına gizlenmiş mana” söz konusu olduğunda, motifin mazmunun muadili olduğu söylenemez ve hikâyenin motiflerden oluşması gibi beytin de mazmun-lar-dan oluştuğunu iddia etmek mümkün olmaz; çünkü bu noktada mazmun, öncelikle, motife değil, motiflerin oluşturduğu “konu”ya karşılık gelir. İkinci olarak, motif, konuyu oluşturan birbiri ile ilgili unsurlar olarak birden fazla sayıda iken mazmun idrak edilmesi beklenen imaj olarak bir tanedir, o da beytin ardında gizlidir. Oysa motifler, sembolik dahi olsalar, tekerrür ederek metni yapı itibarıyla oluşturmaları dolayısıyla gizli olmayıp açıktırlar ve metinde fark edilir, somut bir varlık gösterirler. Anlaşılması beklenen gizli manaya ulaşmak için beyitte kullanılmış sanatlı veya sanatsız kelimelere, mazmuna götüren ve mazmunu oluşturan işaretlere, bütünün küçük parçaları olma vasfıyla Ö.F.Akün’ün de ifade ettiği gibi, *motif* demek daha doğrudur.

Arz ettim ana nâme ile lü’lü-yi eşkim

Cân rîştesi mektûb-ı dürer-bâre sarıldı (Bâkî, G. 535/2)

(Gözyaşı incimi mektup ile ona arz ettim. Can ipliği, inci yüklü mektuba sarıldı.)

beytinde, “tane ve iplik bir araya gelince bir “tesbih” mazmunu ortaya çıkar. Burada, inciye benzer gözyaşları tesbih tanesini, can ise iplik rolünü üstlenmiş olmakta”dır (Okuyucu, 2006: 16). Beyitteki, “lü’lü-yi eşk” ve “cân rîştesi”, *tesbih* mazmununa işaret eden birer motiftir. Bu durumda, hikâyeyi oluşturan unsurlar gibi, mazmunu oluşturan unsurlar da motif olmaktadır. Mazmunun “kalıplaşmış remiz” anlamı dikkate alındığında, “lü’lü-yi eşk” ve “cân rîştesi” istiarelerinin de birer mazmun olduğunu belirtmek gerekecektir. Sonuçta, “lü’lü-yi eşk” ve “cân rîştesi”, hem birer mazmun, hem de beytin ardındaki “tesbih” mazmununa götüren birer motiftir.

Benem deryâ-yı eşkinde vücûdu ayn-ı nûn olmuş

Kenâr-ı âbda aks-i şecerveş ser-nigûn olmuş (Zatî, G. 597/1)

¹⁰ Bu konuda, İskender Pala, mazmuna ulaşmak için edebî sanatların şart ve mazmunun edebî sanata muhtaç olmadığını dile getirirken Mine Mengi, mazmunun şairin şiir konusundaki maharetini gösterme gayesini işaret ettiğinden edebî sanatlarla kurulan bağlantılar vasıtasıyla erişilebilecek bir arka plan olduğunu ifade eder. Bknz.: İskender Pala, 1999:399; Mengi, 2010: 56.

(Gözyaşı denizinde vücudu “nûn” harfine dönmüş ve su kenarında aksi suya düşmüş ağaç gibi baş aşağı dönmüş olan benim.)

Beyitte, vücut “nûn” harfinin noktası, kayık ise harfin çanak kısmı olarak düşünülmüştür. “Nûn” harfi, Nuh Peygamber’e telmihtir. Şair; deniz, kayık, Nuh ve geminin malzemesi olan ağaç ögeleri ile “tufan” mazmununa işaret etmektedir. Şair, Nuh Peygamber’in oğlunun tufana kapılmasından dolayı duyduğu üzüntüyü sevgilisinden ayrı olması dolayısı ile duymaktadır (Okuyucu, 2006: 74-77). Beyitteki *derya*, *kayık*, *Nuh* ve *ağaç* unsurları, okuyucuyu telmihler vasıtasıyla “tufan” mazmununa götüren birer motiftir. Beyitte, “tufan” mazmununa ulaştıran söz konusu ögeler arasında kuvvetli bir irtibat vardır. Motifin mazmunu oluşturma görevi bağlamında mazmuna götüren bu birbirine bağlı unsurlar grubu ayrı ayrı birer motif olmaktadır. Mazmunun ise gizli ve ulaşılması gereken anlam olması, *mazmun* olması için yeterlidir. Küçük unsurlar olan motifler, burada mazmunu oluşturan ögeler olarak görülebilir; ancak mazmunun küçük öge-ler olmadığı açıktır. Motiflerin içinde, yukarıdaki beyitte olduğu gibi klişeleşmiş mecaz anlamında bir mazmunun olduğu ise görülmemektedir; *derya-yı eşk*, *ayn-ı nun* birer teşbih unsurlarıdır.

Mazmunlar, okuyucuların zihninde oluşturdıkları tesir oranında dikkat çeker. Divan edebiyatı şairlerinin sık kullanılan mazmunlardan zaman içinde tat almadıkları ve yeni mazmunlar, yeni manalar arayışı içine girdikleri malumdur. Şairlerin hedeflediği bîkr-i mazmunlar, geleneğe mâl olmuş motiflerin müşterek kalmasına karşın, bu motifler vasıtasıyla oluşturulan orijinal mazmunlardır. Bîkr-i mazmunlar, motiflerde görülen “ilgi çekici”lik vasfını taşısa bile “mütekerrir” olma özelliğini taşıyamayacaktır¹¹. Öyleyse, bîkr-i mazmunun, “mütekerrir” olma hususunda motif ile ortak paydada buluşması söz konusu olamaz. Dolayısıyla, mazmun ile motif, bu noktada ayrılır. Mazmunun, mazmun olabilmesi mütekerrir olmasına bağlı değil, hatta mazmunun mütekerrir olmaması efdalken motif için durum bunun tam tersidir.

Esasen, beytin ardındaki anlamı ifade eden, motifler vasıtasıyla şairin zihinde oluşturmaya amaçladığı mazmun, beyitte, açık olarak var olmadığından ve tahkiyevî eserlerdeki “konu”ya karşılık geldiğinden bu manadaki mazmunun motif ile mukayesesi söz konusu olamaz¹². Motifler vasıtası ile ulaşılması hedeflenen mazmun gizli olup beyit içinde somut biçimde var değildir. Zaten, burada, mazmuna ulaştıran somut olgulardan, motiflerden bahsetmek, bu mukayesenin imkânsızlığını ispat için yeterlidir. Bu manadaki mazmunun motif ile benzer cepheleri, bilimsel herhangi iki kavram için mümkün olabildiği ölçüde söz konusu edilebilir. Motif ile mazmunun mukayesesi, ancak, mazmunun klişeleşmiş mecazlar olan ikinci anlamı bağlamında düşünülebilir.

Klişeleşmiş Mecaz Olarak Mazmunun Motif ile Benzerlikleri

Mazmunun, kalıplaşmış remizler olduğu kabul edilen ikinci manası dikkate alındığında beyit, bazen kelime, bazen terkiplere karşılık gelen mazmunlardan, küçük parçalardan oluşmuş bir bütündür, denebilir. Mazmunun bu ikinci manası, motifin “bir bütünün küçük parçası, geleneksel ve mütekerrir olması, ilgi çekici veya olağanüstülük”, vb. özellikleri ile benzerlik gösterir:

Bu gül gibi açılmadı gülzâr arasında

¹¹ Özellikle Türk şiirinde mazmun, bir defa için kullanılması uygun, orijinal bir mana, buluş olarak kabul edilir. Bknz.: Pala, 2007: 407.

¹² Temanın motif olabilmesi mümkün ise de bu, verilmek istenen mesaj dolayısı ile değil, metin içinde mikro unsur olarak yapı itibarıyla de var olması ile mümkündür.

Ol serv gibi bitmedi bûstânlar içinde (Hamdullah Hamdi, G. 131/2)

(Gül bahçesinde, bu gül gibi gül açılmadı, bostanlar içinde o servi gibisi bitmedi.)

Beyitte, Şair, sevgilinin güzel yüzünü kastederek “gül”ü, uzun boyunu kastederek “servi”yi anar. Böylece, “gül” ve “serv” beyitte, mazmunun “kalıplaşmış remizler” olan ikinci anlamı bağlamında yer alır. Bu durumda, motiflerden kurulu hikâyeler gibi, mazmun-lar-dan kurulu bir beyitten söz edebiliriz. Motifin, tahkiyevî eserdeki fonksiyonu ile mazmunun buradaki fonksiyonu büyük oranda benzerlik gösterir. “Gül” ve “serv” mazmunları, beyti oluşturan küçük unsurlar, Stith Thompson’ın ifadesiyle “the smallest element” (Thompson, 1955-58: 415) olarak motife benzerler. Mazmunların gelenekteki sürekliliği, motif gibi, “in a tale having a power to persist in tradition” (Thompson, 1955-58: 415) ve gelenek boyunca var olan ilgi çekiciliği ise “unusual and striking” (Thompson, 1955-58: 415) tanımlamalarına karşılık verir.

Remizlerin veya sembollerin klişeleşerek mazmun olması, elbette, gelenek içindeki süreklilikleri ile ilgilidir. Mazmunlar, bu noktada, mütekerrir vasfını haiz motifler ile benzerlik gösterir; ancak motifin sürekliliği, sadece gelenek içerisinde olmayıp bulunduğu yapı bağlamı içinde de söz konusu olabilir. Klişeleşmiş semboller olan mazmunların mütekerrir olması ise, beyit içindeki varlığı açısından değil, gelenek içindeki süreklilikleri ile ilgilidir:

Ol semen-ten serv-i nâzun la'line

Nâzûk ü zîbâ gül-i handân demek (Edirneli Nazmi, 3749/4)

(O yasemin tenli nazlı sevgilinin la’l taşı gibi dudağına, nazik ve süslü, gülün gül demek.)

Sevgilinin, yasemin tenli olması, salınarak yürüyen nazlı bir serviye teşbihi, dudaklarının la’l taşı ve ağzının açmış bir gül ile irtibatı, geleneğin tekrar eden sanat anlayışını izhar eder. Bu tekrarın varlığı, vakaya dayalı anlatılarda müessirlerin, motiflerle, gelenek içindeki fonksiyonlarını dikkate alarak eserler oluşturmaları gibi, şairleri de hem geleneğe bağlı (meful / pasif) hem de geleneğin sürdürücüsü (fail / aktif) kılar. Beyitteki mazmunlar birden fazla sayıda zikredilmez, onları mazmun yapan zaten gelenek içindeki müessirler vasıtasıyla tekerrürleridir.

Mazmun; istiare, mecaz, telmih vd. edebî sanatları içermesi bakımından da motif ile benzerlik gösterir. Mazmunun edebî sanat içermesi, motifin, sembolik olabilme özelliğine karşılık gelmektedir. Motifin, düz veya sembolik varlığının, bütünün fenomen (şekil / yapı) ve numen (anlam / konu) yönlerine katkı sağlaması ile mazmunun sanatlı veya sanatsız varlığının beytin yapısı ve anlamına etki etme özellikleri benzerdir. Mazmunların beytin yapısına etki etmesi, motif gibi birbirine bağlı öğeler olmaları ile ilgili iken manalarına etki etmesi hem motif olabilme fonksiyonlarına bağlı hem de tamamen ondan bağımsız bir biçimde, sadece mazmun olmaları ile gerçekleşir.

Motifler, birbirine bağlı öğeler olarak tek başlarına bir anlam ifade etseler de bütünden bağımsız değerlendirilemezler. Görevleri, bütündeki varlığı, yapıyı inşa etmektir. Diğer bir deyişle, motifin varlığından söz etmek için bütüncül bir yapının varlığı şarttır. Klişeleşmiş semboller manasındaki mazmunlar da beyit içerisinde, aynı bütüne işaret eden unsurlar olarak birbirleri ile irtibat halindedirler; ancak motifin varlığı bütüne bağlı iken, mazmun tek başına da var olabilmektedir. Mazmunun, benzer mazmunları beyte çekmesi, varılmak istenen manaya ulaştırması açısından motif fonksiyonunu üstlenmesi ile devrin sanat anlayışının gereği olarak tezahür eder.

Birbiri ile ilgisiz mazmunların anlatılmak istenene ulaştırması mümkün olmaz. Sevgilinin güzellik unsurlarının her biri, hem birbiri ile ilgili birer motif hem de mazmundur.

Çemende servi seyr itse hırâmân

Sanavber deng ü 'ar'ar kala hayrân (Şeyhi, H.Ş., 5296)

(Çemende servi gibi sevgilinin nazlı nazlı yürüyüşünü seyr etse sanavber ile 'ar'ar sersem ve hayran kalır.)

Beyitte, “serv” dendiğinde bu sevgiliye bağlı bir istiare olarak mazmundur. Ancak bir metin içerisinde geçmedikçe “serv”in motif olmasından söz edilemez. “Serv”, beyit içinde geçip şimşad, elif, sanavber, ar'ar, kıyamet vb. ile ilgi kurarak bizi manaya götürürse burada bir motif varlığından söz edilebilir. “Serv”, bir motif olurken aynı zamanda mazmun olma vasfını, motiften bağımsız olarak sürdürür.

Sonuç

Yaygın olarak halk edebiyatı mensur eserlerinin bir terimi olarak kullanılan motif, aslında salt mensur eserler için değil, klasik edebiyatın manzum tahkiyevî eserleri için de ciddiyle ele alınması gereken bir kavramdır. Bugüne dek, klasik edebiyat sahasında yapılmış motif çalışmalarının varlığından bahsetmek mümkünse de bu çalışmaların ya belli motiflerin tespiti ile sınırlı kalmış ya da motiflerin epizotlarla karıştırıldığı örneklerden oluşmuş olduğu bilinmektedir. Motif tespitlerinde, klasik edebiyat eserleri üzerinde metodik çalışmalar gerçekleştirilememesi problemi söz konusudur. Araştırmalar daha çok, halk edebiyatı sahasından aşına olunan motifler kapsamında gerçekleştirilmekte (çocuksuzluk motifi, aşk motifleri vb.) ve bir motif indeksine dayandırılmamaktadır. Thompson'ın kapsamlı Motif-İndeks'inin göz önüne alındığı çalışmalarda ise, İndeks'in çalışmalara tam olarak kaynaklık ettiğini söylemek güçtür. Bu araştırmalarda, motiflerin, içinde bulundukları gruplar ile değil, adları ile alınması yeterli görülmekte, motif gruplarının alt maddeleri yok sayılmakta ve yeni alt maddeler oluşturulduğuna dair herhangi bir açıklamaya da yer verilmemektedir. Benzeri sonuçlar, mesneviler üzerinde gerçekleştirilen motif çalışmalarında karşılaşılan sorunlar ve motif endeksli çalışmalara ciddi manada eğilinmemiş olduğunun göstergeleridir.

Mesneviler kapsamında yapılacak motif çalışmalarının sağlıklı olabilmesi, öncelikle motifin klasik edebiyat araştırmacıları için, edebî bir terim olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir kavram niteliği kazanmasına bağlıdır. Ayrıca, mesnevi merkezli motif çalışmalarında, Thompson'ın Motif-İndeks'i, bu konudaki en kapsamlı çalışma olması nedeniyle başvuru kaynaklarından birini oluşturmalı veya mesnevilere mahsus bir motif indeksinin ivedilikle oluşturulması gerekmektedir.

Diğer yandan, motifin, halk nesrinde tahkiyevî anlatımların temel bir unsuru olarak kullanılması dışında, klasik edebiyat sahasında mazmunu oluşturan unsurların karşılığı olarak da kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Divan edebiyatının en önemli yapı taşları, klişeleşmiş mecazları olan mazmunların temel anlamı bağlamında, zaman zaman motif gibi düşünüldüğü görüldüğünden, bu iki terimin aynılıkları, farklılıkları ve benzerlikleri dile getirilmeye çalışılmıştır. Netice olarak, motif ve mazmunun benzer ve farklı yönleri şu şekilde maddelenebilir:

1. Motif, mensur veya manzum, anlatmaya dayalı metinlerin iskeletini oluşturmaya yarayan, olay örgüsünün bir terimi iken, mazmun, dar çerçevede var olup anlam oluşturmaya yarayan sembolik unsurlardır.

2. Motif, birbirine bağlı unsurlar grubu ile tahkiyevî bir bütün içerisinde ortaya çıkar. Mazmun ise, bağlı unsurlar sınıfı söz konusu olmaksızın tek başına da var olabilir. Bununla birlikte, bir mazmun, aynı manayı hedefleyen benzer mazmunları da beyte çeker. Böylece mazmun

da -tercihen- birbirine bağlı unsurlar grubu ile beraber var olabilir. Bu durumda mazmun, motif fonksiyonunu üstlenmiş olur.

3. Motifin gerek içinde bulunduğu bütün gerekse harici metinlerdeki aktarımlara dayanan mütekerrire öge olma vasfı, mazmun için de söz konusudur; ancak mazmunun tekrerrüri motife nazaran belli bir gelenek dâhilinde iken motifin mütekerrireliği geleneksel olmakla beraber daha evrenseldir.

4. Motif, sembolik veya düz olarak metni yapı itibariyle de oluşturan öge; mazmun, aynı şekilde, sanatlı veya sanatsız olarak metni yapı ve anlam bakımından oluşturmaya yarayan ögedir.

5. Motif, ilgi çekici veya olağanüstü hususiyet barındırmak zorundadır; mazmun da içinde bulunduğu gelenek süresince ilgi çekici anlamlar içeren unsurlar olarak dile getirilmiştir.

6. Motif, geleneğin sürdürücüsüdür. Mazmun da şairler aracılığı ile geleneğin devam ettiricisidir.

7. Motif; kişi, obje, olay, olabilir; aynı şekilde mazmun da kişi, obje, olay olabilir.

KAYNAKLAR

- Agâh Sırrı Levend, (1968), “Divan Edebiyatında Hikâye”, Ankara Üniversitesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara.
- Agâh Sırrı Levend, (1959), “Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Aktaş, Şerif, (2007), “Edebiyatta Üslup ve Problemleri”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Akün, Ömer Faruk, (1994), “Divan Edebiyatı”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.9., s.389, İstanbul.
- Alptekin, Ali Berat (2005), “Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Aristoteles, (2010), “Poetika Şiir Sanatı”, (Türkçesi: Samih Rifat), Can Sanat Yayınları, İstanbul.
- “Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım”, (1994), (Haz. Sabahattin KÜÇÜK), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili, (1982), “Folklor ve Edebiyat I”, Adam Yayınları, İstanbul.
- Cuddon, J. A. (2013), “Motif”, “Leitmotif”, “A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory”, U.K.
- Çavuşoğlu, Mehmed, (1984), “Mazmûn”, Türk Dili, nr. 388-389, Nisan-Mayıs, Ankara.
- Çiçekler, (2004), “Mesnevî”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara, s.320-322.
- Demirel, Şener, (2002), “Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme”, Bilig Dergisi, S. 21, s.117-142.
- “Edirneli Nazmî Divanı”, (2018), (Haz. Sibel Üst), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Freedman William, (2009), “Edebî Bir Motif: Tanım ve Değerlendirme”, (Çev. Funda Özşener), Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gümüş, İbrahim, (2017), “Türk Masalları ve Max Lüthi Yöntemi”, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara.

- “Hamdullah Hamdî Divanı”, (Haz. Ali Emre Özyıldırım), Erişim 29.10.2019, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10615,girispdf.pdf?0>.
- Harmancı, M. Esat, (2012), “Mazmunun Yolculuğu”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 27, s.125-142.
- İpekten, Haluk, (1993), “Divan Şiirinde Mazmunlar”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Erzurum.
- Kasap, İsmail, (2018), “Halk Hikâyeleri Üzerine” Hece Dergisi, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı Eklerle-3, Mayıs, S. 46/47,s.83-89, 2018.
- Kaya, Doğan (2007), “Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köksal, Hasan (2019), “Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler”, Erişim 29.10.2019. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=365509&/T%C3%BCrk-Destanlar%C4%B1nda-Baz%C4%B1-Ortak-Motifler/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Hasan-K%C3%B6ksal->.
- Mazıoğlu, Hasibe, (1992),“Divan Edebiyatında Hikâye”, Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Mengi, Mine, (2010), “Divan Şiiri Yazıları”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- “Nabi Divanı” (2011), (Haz. Ali Fuat Bilkan), Akçağ Yayınları,Ankara.
- “Nev’î Divanı” (1977), (Haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Okuyucu, Cihan, (2006), “Gazel Bahçesi”, Sütun Yayınları, İzmir.
- Onay, Ahmet Talât (2007), “Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü”, (Haz. Cemal KURNAZ), Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Pala, İskender, (2007), “Mazmun”, Türk Edebiyatı Tarihi 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 403-409.
- Pala, İskender, (1999), “Mazmunun Mazmunu”,Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Partridge, Eric (2006), “Origins A Short Etymological Dictionary of Modern English”, Routledge Taylor & Francis Group, Londonand New York.
- Saraç, Yekta, (2018),“Divan Edebiyatında Hikâye”, Hece Dergisi, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı Eklerle-3, Mayıs, S. 46/47, s. 77-82.
- Şenödeyici, Özer, (2018), “Mazmun Beyanındadır: Klâsik Türk Şiirinde Mazmun Arayışına Katkılar”, Journal of Turkish Language and Literature Volume:4, Issue: 4, s. 1047-1070.
- “Şeyh Galib Divanı”, (Haz. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şimşek, Esma, (1990), “Yukarı Çukurova Masallarında Tip ve Motif Araştırması”, Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, Elazığ.

- Aghizadehzonuz, Robabeh, (2016), “İşknâme (Ferruh u Hümâ) Mesnevisinde Sevgililerin “İlk Âşık Olma” Motifinin İran Aşk Mesnevileriyle Karşılaştırılması”, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (2003), “19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi”, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Thompson, Stith, (1955-1958), “Motif-Index of Folk-Literature”, Bloomington, Indiana.
- TDK, Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim 29.10.2019. <http://sozluk.gov.tr/>
- Turan, Lokman, “Mesneviyi Gazelle Okumak”, Kesit Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tülübaş, Tuba, (2017), “Hüsrev ü Şirin (Metin-Dil Özellikleri-Gramatikal Dizin)”, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Ünver, İsmail (2004), “Mesnevî” (Türk Edebiyatı), Ankara, C.29, s.322-324.
- Vogel, Winfried, (2010), “The Cultic Motif in the Book of Daniel”, Peter Lang., New York.
- Wellek, Rène & Austin Warten, (2011), “Edebiyat Teorisi”,(Çev. Ö.Faruk Huyugüzel), Dergah Yayınları, İstanbul.
- “Yahyâ Bey, Dîvan, Tenkidli Basım”, (Haz. M. Çavuşoğlu), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- “Zatî Divanı: Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon”, (Haz. Ali Nihad Tarlan), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.